

КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.98

НЕОБХІДНІСТЬ ОКРЕМОЇ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Даньшин М. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін,
заступник декана з наукової роботи
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті автор аналізує процесуальні приписи і криміналістичні рекомендації з позиції їх взаємообумовленості, досліджує сутність криміналістичної діяльності, акцентує увагу на забезпечувальній функції криміналістики та розглядає сучасні проблеми використання криміналістичних знань в умовах КПК України 2012 р. Обґрунтовується точка зору, щодо виділення в структурі КПК України «Особливої частини», зорієнтованої на детальне регулювання криміналістичної діяльності різних суб'єктів, а також перспективність створення у майбутньому уніфікованого Криміналістичного кодексу.

Ключові слова: наука, криміналістика, кримінальний процес, КПК, «Особлива частина», кодекс.

Анотация: В статье автор анализирует процессуальные предписания и криминалистические рекомендации с позиции их взаимообусловленности, исследует содержание криминалистической деятельности, акцентирует внимание на обеспечительной функции криминалистики, а также рассматривает современные проблемы использования криминалистических знаний в условиях УПК Украины 2012 г. Обосновывается точка зрения о целесообразности выделения в структуре УПК Украины «Особенной части», ориентированной на детальное регламентирование криминалистической деятельности различных субъектов, а также перспективность создания в будущем унифицированного Криминалистического кодекса.

Ключевые слова: наука, криминалистика, криминальный процесс, УПК, «Особенная часть», кодекс.

Annotation: The author analyzes the procedural regulations and forensic recommendations in terms of their interdependence, explores the content of forensic activity focuses on the security functions of criminology, as well as considering the current problems of the use of forensic expertise under the Criminal Procedure Code of Ukraine in 2012 substantiates the point of view of whether it is useful to the structure of the Code of Criminal Procedure «Special parts», focused on the detailed regulation of forensic activities of the various actors as well as the prospect of creating a unified code of criminalistic.

Key words: science, criminology, criminal process, the Criminal Procedure Code, «especially of the» Code.

В умовах трансформації злочинності, реформування органів кримінальної юстиції, оновлення кримінального процесуального законодавства України, актуальними є питання консолідації зусиль теоретиків та практиків з протидії злочинності з метою її забезпечення гідним арсеналом можливостей. І тут вирішальну роль відіграє здатність науки, насамперед криміналістики, відповісти на всі виклики сьогодення, правильно і своєчасно усвідомити завдання та актуальні потреби практики й запропонувати шляхи розв'язання її проблем. Оптимально виконати це криміналістична наука в змозі лише тоді, коли перед нею самою не буде накопичуватися комплекс нерозв'язаних питань, що гальмують процес її подальшого розвитку та вдосконалення. У цьому аспекті одним з головних сучасних питань є аналіз перспектив розвитку криміналістики та можливості розроблення наукових криміналістичних рекомендацій в умовах трансформації вітчизняної процесуальної форми. У цьому сенсі доречно висловлення В.Ю. Шепітько, який зазначає, що «кримінальний процес визначає межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, інформаційних технологій (ІТ), методичних рекомендацій, встановлює порядок проведення слідчих та судових дій тощо» [1, с. 13].

Зараз українська криміналістика, зіткнулася з необхідністю «працювати» і розвиватися в нових

умовах КПК України 2012 р., який кардинально змінив кримінальний процес. У зв'язку з цим, вітчизняна криміналістика зіткнулася з необхідністю пристосування своїх розробок до нових форм і порядку здійснення кримінального провадження. Разом із цим на сьогодні залишаються невирішеними питання про те, який реальний механізм реалізації криміналістикою своєї забезпечувальної функції щодо кримінального процесу, тобто за допомогою яких криміналістичних засобів ця функція здійснюється. Проаналізуємо цю проблематику більш детально.

Так, криміналістика поправу входить у комплекс кримінально-правових наук, в якому базовими для неї є кримінальне право, кримінальний процес і кримінологія [2, с. 63]. Але і теоретичні положення криміналістики використовуються цими науками для створення своїх відповідних концепцій, аргументації власних висновків, та співвідносяться як повноцінні частини єдиного цілого – системи юридичних наук кримінально-правового циклу. Ця система націлена на вирішення стратегічного завдання стримування злочинності. Зв'язки між криміналістикою та іншими науками кримінально-правового циклу постійно проявляються у динамічних процесах обміну інформацією і повинні враховуватися не лише при розробці нових законодавчих актів, а й під час правозастосовної діяльності.

Зв'язок криміналістики і кримінального права визначається тим, що ці науки мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає злочинна діяльність. При цьому пріоритетність належить кримінальному праву,

оскільки саме там формується поняття злочину взагалі і поняття злочинів окремих видів. Принципово важливою для криміналістики є кримінально-правові категорії «склад злочину», «спосіб злочину», «співучасть у злочині» та інші, які є визначальними для багатьох теоретичних положень криміналістики.

Зв'язок криміналістики і кримінального процесу також визначається тим, що ці дві науки мають спільний об'єкт вивчення, яким виступає діяльність з розслідування злочинів. Як і у випадку з кримінальним правом, криміналістика виконує підпорядковану функцію – її рекомендації ґрунтуються на процесуальних положеннях і фактично спрямовані на реалізацію процесуальних приписів. Кримінально-процесуальна наука визначає статус учасників кримінального процесу, порядок проведення слідчих дій і, відповідно, межі застосування тактичних прийомів, науково-технічних засобів, методичних рекомендацій. З іншого боку, сформульовані криміналістичні положення і рекомендації неодноразово відтворювалися у статтях кримінально-процесуального законодавства, перетворюючись у його приписи.

Аналіз історії виникнення та розвитку наукових уявлень щодо природи та предмета криміналістики дає нам підстави для її визначення як науки *про систему принципів і методів пізнання механізму злочинної діяльності та діяльності з розслідування і розкриття злочинів* [3, с. 253]. Її предметом є певні закономірності, які проявляються у цих видах діяльності, та обумовлюють зв'язок криміналістики з іншими юридичними науками, що вивчають злочинність та пропонують заходи протидії їй. Зв'язок криміналістики з нормами права (кримінального, кримінально-процесуального та іншими) робить її юридичною наукою, яка входить до циклу кримінально-правових наук. Наукові положення і рекомендації криміналістики реалізуються в діяльності правоохоронних органів і суду через функції певних суб'єктів, що дає підстави для виділення особливого виду діяльності – криміналістичної діяльності.

Криміналістична діяльність – це діяльність уповноважених суб'єктів, яка направлена на оптимізацію процесу протидії злочинності під час кримінального провадження та профілактики злочинів. Вона, як елемент правоохоронної і судової діяльності має правову природу, що обумовлена тісним і безперервним взаємозв'язком з іншими правовими науками, що мають функціональне призначення впливу на злочинність.

Таким чином, криміналістика у певному сенсі виконує забезпечувальну функцію кримінального процесу. Кримінальні процесуальні норми реалізуються завдяки використанню криміналістичних засобів у різних ситуаціях. Найбільш ефективно проведення слідчих (судових) дій залежить від того, що входить до них, яка їх система. Від установлених у законі слідчих дій залежать засоби криміналістики: криміналістичні прийоми, їх системи, типові тактичні операції [4, с. 869].

Однак на сьогодні в Україні прийнятий у 2012 році КПК, який насправді суттєво розбалансував діяльність

правоохоронних органів, експертних установ і судів, а також у деякій мірі негативно відобразився на криміналістичній науці та криміналістичній діяльності. Зараз українська криміналістика зіткнулася з необхідністю «працювати» і розвиватися в нових умовах, продиктованих волею законодавця, що прийняв новий Кримінальний процесуальний кодекс. У зв'язку з цим вітчизняна криміналістична наука, що переживає свій етап розвитку, зіткнулася з необхідністю «уніфікації» своїх розробок з новими формами і видами їх регламентації у законодавчому полі.

Стосовно криміналістичних розробок (засобів, прийомів) КПК України 2012 року поставився в цілому так – від замовчування існування одних і до зведення в ранг норми закону інших. В останньому випадку текст багатьох статей нового КПК України більше нагадує криміналістичні методичні вказівки та інструкції, ніж норми закону (гл. 20 КПК України «Слідчі (розшукові) дії»).

При цьому, законодавець поповнив арсенал можливостей слідчого діями оперативно-розшукового характеру, по суті, не розмежовуючи їх з криміналістичними (гл. 21 КПК України «Не гласні слідчі (розшукові) дії»). Безперечно, оперативно-розшукова діяльність та криміналістика мають єдині цілі, спрямовані на активну і наукову протидію кримінальним явищам у суспільстві і найбільш близькі з теоретичного і практичного змісту юридичні науки [5, с. 198-199]. Ми згодні, з думкою М. П. Яблокова про те, що криміналістика і ОРД мають одну природу і одні об'єкти вивчення – злочинну діяльність різних видів і діяльність з її розкриття. І якщо більшість злочинів розкривається силами оперативно-розшукових органів, то спільними криміналістичними та оперативно-розшуковими засобами практично розкриваються всі злочини [6, с. 43]. У цьому аспекті представляються нам прогресивними задумки законодавця про впровадження в практику протидії злочинності сил і засобів двох спеціальних наук одночасно. Однак, разом з тим, у деяких нормах цього Закону, наприклад, у ст. 271 КПК України «Контроль за вчиненням злочину», спостерігається змішування криміналістичних тактичних прийомів і суто оперативно-розшукових операцій і комбінацій, таких як контрольована поставка, контрольована і оперативна закупівля, спеціальний слідчий експеримент, імітація обстановки злочину. Тобто, на законодавчому рівні в слідчу тактику включено оперативно-розшукові заходи.

Одними з нововведень КПК України 2012 року можна назвати відсутність виїмки, очної ставки, перевірки показань на місці та призначення експертизи (наприклад, виїмка стала частиною обшуку, огляду та ін.; перевірки показань взагалі немає тощо), появою як самостійної слідчої дії слідчого експерименту, який раніше перебував у синтезі з перевіркою показань на місці в межах відтворення обстановки та обставин події, а також впровадження нового поняття «тимчасове вилучення майна». Одночасно з цим зросла роль використання спеціальних знань при розкритті та розслідуванні злочинів (гл. 4 КПК «Докази і доказування»). З'явилися нові криміналістичні засоби, наприклад,

електронні засоби контролю (ст. 181 КПК «Домашній арешт»), спеціальна техніка (ст. 336 КПК «Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження») та ін.

Демократизація кримінального судочинства, виражена у прийнятті нового Кодексу, пов'язана, крім іншого, з прагненням Законодавця до трансформації органів досудового слідства та впровадженням змагальних основ, обґрунтуванням необхідності існування конфліктуючої соціальної конструкції «обвинувачення – захист». У цьому зв'язку КПК України поповнився новелами, що стосуються ролі слідчого, який виконує функцію з розслідування злочинів (ст. 38–40 КПК України). Одночасно його роль як самостійного і процесуально незалежного учасника кримінального судочинства істотно обмежилася новими процесуальними механізмами, які встановлюють новий порядок судового контролю (ст. 30–35 та ін. КПК України), кримінального переслідування з боку прокуратури (ст. 36 КПК України), і новими правилами участі захисника у кримінальному провадженні (ст. 45–54 КПК України). При цьому окремі функції зі збору доказів і безпосереднього розкриття злочину передано безпосередньо суду (§ 3 гл. 28 КПК «Процедура судового розгляду»). Таким чином, змінилися і суб'єкти, які застосовують криміналістичні знання.

Таким чином, ці та інші нововведення створили проблеми, в першу чергу, криміналістичній практиці, у зв'язку з чим, вважаємо за доцільне зазначити. *По-перше*, у зв'язку з новою регламентацією слідчих дій і появою нових слідчих і судових дій сучасними завданнями криміналістів є:

1) перегляд та переоцінка тактичних прийомів проведення окремих слідчих (розшукових) дій;

2) розробка групи прийомів щодо здійснення судових дій (наприклад, здійснення допиту експерта в суді (ст. 356), дослідження документів (ст. 358), консультацій та роз'яснень спеціаліста (ст. 360), огляду на місці (ст. 361);

3) розробка рекомендацій щодо використання при збиранні доказів можливостей оперативно-розшукової діяльності (спільно з теорією ОРД).

По-друге, здійснюючи зазначену роботу, слід взяти до уваги ту обставину, що близькість криміналістики та ОРД не означає збіг їх правової та практичної сутності. Тут, на наш погляд, необхідно дотримуватися суворої диференціації загальних і окремих положень зазначених галузей знань з метою недопущення «розмиття» їх кордонів [7].

По-третє, у зв'язку з включенням Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року негласних слідчих (розшукових) дій до системи способів збирання доказів процесуальна і непроцесуальна форми розслідування злочинів набули нового вигляду. Це стимулювало взаємопроникнення криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності. Поряд із цим відбулося суттєве розширення повноважень захисника (адвоката), а також повноважень експерта, що фактично тягне за собою розширення кола суб'єктів застосування криміналістичних знань. При цьому регламентована раніше спеціальними

нормативно-правовими актами система діяльності правоохоронних органів вступає в протиріччя з вимогами кримінального процесуального законодавства України.

Також чинний КПК України, концептуально реформуючи органи кримінальної юстиції, спрямований на істотну реорганізацію судових та правоохоронних органів, а саме вносить зміни до їх структури і функціональної спрямованості з метою підвищення їх якості. Кардинальні зміни стосуються не лише організаційної структури судів та органів прокуратури, а й органів досудового слідства. При цьому спостерігаються певні протиріччя у стратегічній задумці законодавця, який, з одного боку, декларує необхідність централізації органів досудового слідства в єдиному Слідчому комітеті, а, з іншого, вже в новому КПК переносить деякі його функції до судової стадії процесу.

По-четверте, з прийняттям нового КПК України з 2012 року та дотепер залишаються нерозв'язаними декілька принципово важливих питань:

- хто конкретно є суб'єктом збирання і фіксації доказової інформації і несе за це відповідальність?

- які способи збирання доказів є допустимим, а які ні?

- наскільки корінні зміни у кримінальному процесі сприятимуть ефективності розкриття злочинів (роботи слідчого апарату і оперативних підрозділів)?

По-п'яте, вбачається, що на сьогодні вітчизняній криміналістичній науці приходить «приспосовуватися» саме до концепції бачення її як наукової бази обвинувачення у кримінальному судочинстві. Так, «недоробки» процесуального законодавства віддзеркалюються на окремих криміналістичних категоріях та теоріях. Нам уявляється, що криміналістична характеристика злочинів могла бути більш функціональною якби в ній такий її елемент, як жертва злочину (особа потерпілого), з позиції кримінального процесуального законодавства розглядалась як центральна фігура кримінального судочинства. Зупинимось більш докладно.

Так, зараз в Україні набирає сили новий виток судово-правової реформи, а в її складі кримінального процесуального законодавства, бо нині чинний Кримінальний процесуальний кодекс не забезпечує функціонування кримінального процесу на засадах змагальності і рівності сторін та верховенства права відповідно до Європейських стандартів. Надання суттєвих переваг захисту прав підозрюваного, обвинуваченого порівняно з захистом прав і законних інтересів жертви кримінального правопорушення (потерпілого) – законслухняного, опорного для держави і суспільства громадянина негативно позначається не лише на результатах досудового розслідування кримінальних справ, переважна більшість яких не спрямовується до суду, а й руйнує конституційні гарантії забезпечення прав і законних інтересів жертв кримінального правопорушення (потерпілих), незважаючи на положення про їх пряму сам (ч. 3 ст. 8 Конституції України) та розбалансовує сам кримінальний процесуальний правозахисний механізм, особливо у досудовій стадії кримінального провадження – досудовому розслідуванні.

Такий стан речей пояснюється як недосконалістю кримінального процесуального законодавства, так і відсутністю в Україні ґрунтовних теоретичних досліджень щодо сутності і змісту інституту захисту прав і законних інтересів жертви кримінального правопорушення (потерпілого) та механізму його реалізації на різних стадіях кримінального процесу. Такі прогалини як у кримінальному процесуальному законодавстві так і в процесуальній теорії призвели до того, що порушення прав жертв кримінальних правопорушень (потерпілих) у стадії досудового розслідування стали в Україні досить розповсюдженим явищем.

Таким чином, представляється, що відповіді на ці питання вимагають від наук кримінального процесу та криміналістики вже зараз, з одного боку, підготовки і внесення уточнень і доповнень до окремих статей КПК, а з іншого – накопичення практичного досвіду застосування нових положень і його осмислення. У цьому зв'язку вбачається обґрунтованим висновок про те, що завданням криміналістики на сучасному етапі є вдосконалення своєї теорії у змінених умовах правового регулювання, а також розробка практичних рекомендацій, спрямованих на забезпечення ефективності розкриття злочинів.

Так, відштовхуючись від вищезазначених завдань, ми вважаємо, що вже можливо говорити про доцільність створення в майбутньому уніфікованого самостійного Криміналістичного кодексу України. Тенденції сучасного світу, втілені в нових викликах практики протидії злочинності, а також всі прискорюючи темпи розвитку соціуму, що проявляється в динамічних світових процесах інтеграції та диференціації сучасного наукового знання, висувають нові критерії відповідності криміналістичної науки до потреб суспільства. Вже просто пропонувати свої рекомендації криміналістика не може для того, щоб дійсно залишатися на передньому краї протидії злочинності. На нашу думку вже цілком реально говорити про перспективи створення на базі криміналістики самостійної галузі права – *криміналістичного права, яке регулюватиме суспільні відносини, що виникають внаслідок злочину для розслідування злочину з метою пізнання усіх його обставин*. Але це завдання не сьогоднішнього дня, тому сподіваємося, що дослідження саме в цьому напрямі допоможе криміналістиці обрати правильний вектор свого подальшого розвитку і стане прогресивною тенденцією її удосконалення.

Однак першим логічним кроком у цьому напрямі, нам вбачається актуальною вже зараз розробка *«Особливої частини» КПК України*, в якій повинна бути криміналістична діяльність. Виділення в структурі КПК України *«Особливої частини»*,

зорієнтовану на регулювання криміналістичної діяльності (існує зараз у вигляді методик розслідування окремих видів злочинів), на наш погляд, суттєво оптимізує криміналістичні розробки. У всякому разі вже зараз можна впевнено говорити про необхідність вирішення на законодавчому рівні деяких проблемних питань протидії злочинності і, відповідно, розвитку криміналістики. Зокрема, на наш погляд, існують потреби нормативного визначення: *видів криміналістичної діяльності та умов їх здійснення; конкретного переліку суб'єктів криміналістичної діяльності, їх завдань, функцій і правового статусу; зв'язку криміналістичної діяльності з кримінально-процесуальною та оперативно-розшуковою діяльністю тощо*.

Реалізація ідеї окремого правового регулювання криміналістичної діяльності у вищезазначеному вигляді (виділення в структурі КПК України *«Особливої частини»*, зорієнтованої на детальне регулювання криміналістичної діяльності різних суб'єктів) об'єднає всі її сьогоденні питання в єдине ціле і чітко розмежує з іншими видами діяльності, пов'язаними з протидією злочинності в сучасних умовах, а також дозволить поправу залишитися криміналістичній науці на передньому рубежі стримування злочинності у майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шепитько В. Ю. Криміналістика [Текст] : курс лекцій / В. Ю. Шепитько. – Изд. 3-е. – Х. : «Одиссей», 2009. – 367 с.
2. Даньшин М. В. Криміналістика и ее связи с юридическими науками уголовно-правового цикла [Текст] / М. В. Даньшин // Вестник Могиланского государственного университета им. А. А. Куляшова, РБ. Серия Экономика, социология, право. 2013. – № 2(42). – С. 61–67.
3. Даньшин М. В. Деякі аспекти розвитку наукових поглядів про природу криміналістики / М. В. Даньшин // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право. – № 1082. – 2013. – С. 250–256.
4. Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 5 : Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Х. : Право, 2013. – 1240 с.
5. Даньшин М. В. Криміналістика і теорія оперативно-розшукової діяльності: співвідношення і зв'язок / М. В. Даньшин // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія: Право. – 2012. – № 1000. – С. 195–201.
6. Яблоков Н. П. Криміналістические основы оперативно-розыскной деятельности [Текст] / Н.П. Яблоков // Вестн. Моск.ун-та. – Сер. 11. Право. – 2009. – № 3. – С. 41–46.
7. Даньшин М. В. Проблема диференціації криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності / М. В. Даньшин // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – №2. – С. 234–237 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/49>